

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У РОМАНІ АНАТОЛІЯ ДНІСТРОВОГО «НЕВІДОМИЙ ЗА ВІКНОМ»

Анотація. У статті автор аналізує психолого-соціальні трансформації особистості в умовах мікросередовища; простежує зміни життєвих цінностей та усвідомлення пріоритетних орієнтирів в міському соціумі співіснування у романі Анатолія Дністрового «Невідомий за вікном».

Ключові слова: роман, мікросередовище, трансформація особистості, соціум.

Аннотация. В статье автор анализирует психолого-социальные трансформации личности в условиях микросреды; отслеживает изменения жизненных ценностей и осознание приоритетных ориентиров в городском социуме сосуществования в романе Анатолия Днистрового «Неизвестный за окном»

Ключевые слова: трансформация личности, роман, микросреда, социум.

Summary. In the article the author analyses psychological and social transformations of the personality in the conditions of microenvironment; retraces changes of the vital values and conscience of the key points in the urban society of coexistence in the novel «A stranger behind the window» by Anatolii Dnistrovyyi.

Key words: novel, microenvironment, transformation of the personality, society.

Оскільки кожна людина є індивідуальною за набором своїх психологічних характеристик, то успішне існування в ієрархічних структурах соціуму частіше за все вимагає перебудови та трансформації особистісних властивостей згідно вимог конкретного суспільства. Цей процес може бути свідомим або ж несвідомим, відбуватися внаслідок природного бажання особи пристосуватися до наявних умов існування чи поза її волею, проте він наявний практично на всіх рівнях суспільства. *Актуальність* даної статті полягає у вивченні трансформації особистості, її власних цінностей, що і є підставою до включення важливого й необхідного аспекту дослідження можливості трансформації особистості в ієрархічну структуру соціуму.

Метою статті є аналіз трансформації ціннісних моделей та систем орієнтацій особистості. В даному випадку термін «трансформація» розглядається як нейтральний, застосовний до процесів, що протікають у різних сферах суспільства, і такий, що не змінює парадигмальні та змістовні характеристики усього суспільства чи окремої особистості. Зосередженість на цьому терміні полягає в тому, що він є відносно нейтральним, тобто може нести у собі як негативний, так і позитивний аспект.

У зрізі досліджуваної теми все частіше зустрічаються нетипові для літератури XIX і такі «рідні» для літератури XX століття образи та персонажі, які на сьогодні й представлені у творчості Анатолія Дністрового в романі «Невідомий за вікном». Апелюючи до часу подій, як одного із чинників трансформації особистості, твір пропонує читачеві суворі 90-ті, де сплелися в одне ціле соціально-економічний дисбаланс, політична продажність мас-медіа та становлення людини як особистості і в негативному, і в позитивному відношенні.

«Невідомий за вікном» – розповідь із життя «маленької» людини із планети «Земля», яка живе одним днем у своє задоволення: Марк Сегеда, достатньо дорослий молодий чоловік, неодружений, за фахом журналіст, який із своїм стилем життя

навіть чи й зміг би одружитися (відсутність постійної роботи, власного житла; прагнення свободи у стосунках з дівчатами: можливість зустрічатися з «подругами» без зобов'язань та, водночас, проведення вільного часу зі своєю дівчиною Мартою). Власне, нарративний дискурс такого власного способу життя в романі підтверджують його слова: «...таке щастя мав минулих два роки, коли наймав квартиру у сина покійного академіка-радіоелектронника, де існував такий гармонійний безлад і занедбаність, наче за часів нацистських авіанальотів сорокових. Це однокімнатне житло асоціювалося в тебе з появою в сучасному морському порту старовинної, оброслої мохом шхуни. Низькі, з облупленим лаковим покриттям меблі, вщент набиті вицвілими, пожовклими журналами й книгами сталінського часу, масивний чорний стіл із портативною машинкою Зінгер, з десятків мініатюрних гіпсових бюстів вождів і літературних класиків – Ленін, Дзержинський, Сталін, Пушкін (і Шевченко!), які господар, мабуть, колекціонував, старовинний холодильник-гігант «ЗІЛ» і навіть допотопна, зате функціональна військова рація – все це незрозуміло як, наче за допомогою машини часу, потрапило через неповних п'ятдесят років у твоє життя. У цьому була дивна екзотика, і ти навмисне нічого не чіпав і не змінював» [1; 35].

Таке занедбане життя абсолютно не турбує Марка, навпаки, він почуває себе затишно й лише інколи відчуває дискомфорт, коли є значний брак коштів: «давно помітив дивну річ: коли нема грошей – нема жодних проблем, бо звикаєш й не звертати ні на що уваги. Звичайно, є проблеми з харчуванням, але за кілька останніх років, як переконався, можна обійтися без молока, цукру, масла, не кажучи вже про м'ясо, яйця, ковбасу... Картопля варена, картопля смажена, картопля печена в духовці і гречка, або ж гречка з картоплею, розведені кип'яченою водою, – це, власне, все меню, до якого так звик, що про щось інше думати годі» [1; 28]. Стиль життя молодого журналіста нагадує життя

студента ВУЗу чи ПТУ, який перебуває у постійному голодному та безгрошівному стані, або жебрака, котрий, так само як і студент, не має нормальних можливостей повноцінного харчування і водночас постійно перебуває у стані проблем з одягом та взуттям.

Виділяючи з тексту роману певні епізоди, хотілося б зазначити, що в системі чинників, що впливають на трансформацію ціннісних орієнтацій особи, виділяються зовнішні чинники, що включають макросередовище (революції, реформи, зовнішню експансію, війни та інші впливи на суспільство в цілому), мікросередовище (сім'ю, систему освіти, трудовий колектив, коло друзів і т.д.) та внутрішні чинники, такі як вік, стать, професійна діяльність. Як бачимо, чинники, що безпосередньо виділені нами для аналізу поставленої проблеми, знаходяться у двох групах – колектив у мікросередовищі (так звана «сім'я» у формі вільних стосунків хлопця, «сім'я» колег на роботі, коло друзів) та професійна діяльність у групі внутрішніх чинників.

У мікросередовищі так званої «сім'ї» єдиною розрадою для молодого журналіста постає подруга Марта, якій двадцять з хвостиком і яка на ці роки вже мала неприємний досвід абортів. Дівчина звикла до гармонійного й упорядкованого життя, бо так живе її сім'я, так жили батьки її батьків. Марту завжди обурює, що Марк, наприклад, має звичку харкати у вазони, або ж збивати попільничку в горнячко, з якого хвилину тому пив каву, або ж носити костюм, не маючи на собі трусів, бо не завжди знаходить час їх випрати. Її багато що обурює в його манері жити, не кажучи про лінощі голитися чи прасувати штани, купувати хліб за його відсутності. Коли Марта з Марком лягали в ліжку у квартирі покійного академіка, вона хвилин десять вуркотіла про «жахливі умови», про «вроджену схильність до бруду», але після цього гаряче віддавалася, ніжно потягуючись у його обіймах. Це, мабуть, єдине, що об'єднувало – банальні відносини у ліжку, які для хлопця завершувались ранковим поцілунком. Для Марка, але не для Марти. Вона мріяла про щасливе стабільне подружнє життя. «Так було місяць, а потім ще два, так було до тих пір, поки ти не почав все частіше чути про «обов'язок», «рішучі кроки», «необхідність думати про майбутнє», про потребу «робити певні висновки»» [1; 36]. Це страшенно обурювало молодого журналіста, адже свій спокій і самотність він любив більш за будь-яку жінку: «єдина розкіш, якої прагнеш сьогодні, – самотність, щоб чотири стіни належали тільки твоїй тиші та роздумам, щоб жодної істоти не було поруч» [1; 35]. Часом «домашня» дівчинка Марта набридала, і молодий журналіст зосереджував увагу на Валерії, подрузі студентського друга-поета Павла. До речі, стосунки цієї пари мали значення лише для самого Павла, який розпланував усе подальше їхнє спільне життя, не задумуючись про те, що їхніх зустрічей було усього декілька.

Якщо як найчудовіші, так і найпотворніші (за Фроммом) нахили людини не виходять з фіксова-

ної, біологічно обумовленої людської природи, а виникають у результаті соціального процесу формування особистості, то стосунки Марка та Валерії у романі й ґрунтувалися за необхідністю соціально-психологічних обставин, тобто лише за покликом плоті (ні для кого з них вони не мали важливого значення, та попри це інтимні стосунки виходили на перший план їхніх зустрічей), в яких Валерія, не нехтуючи навіть умовами, охоче брала співучасть: «за брудну постіль тобі стає соромно, але Валерія на це не звертає уваги... Береш дівчину сильно, ніби зголоділа, вона підкорюється мовчки і м'яко, наче її до цього готували все життя. Її тіло під тобою звивається, крутиться, ковзає, наче річковий вугор у руці» [1; 61]. Для них обох ці короткотривалі миті «спілкування» були роззагою.

За Фрейдом, поле людських взаємин подібне до ринку; воно визначається обміном задоволення біологічних потреб. При цьому зв'язок з іншим індивідом завжди є лише засобом досягнення цілі, а не власне ціллю [3]. Так і Валерія мала ціль, яку для себе з'ясувала ще змалку: вона прагла розправити з тим, хто навіки відібрав у неї батька. Об'єктом помсти виявився сивоголовий Веніамін Назарович – «звичайнісінький кегебіст, який щоправда, на пенсії» [1; 46], який працював у той час і в тій організації, коли «хапали людей сонними, піднімали з теплих ліжок, забирали чоловіків від дружин, нічого не пояснюючи, коли ніхто не знав, у чому завинив» [1; 45]. У такий спосіб позбавили Валерії і батька. Попри ненависть та жагу розправи, Валерія розділяла із сивоголовим ліжко та флірт стосунків. Можливо, в цьому й була суть помсти.

Нелегкі миті «романного» життя персонажів пронизує осінній урбаністичний пейзаж міста, де осінь періодично набуває основного домінуючого компонента твору: «пізня осінь: вона дихає кволістю, отрує нею докільля, вона дихає темрявою, яка приходить біля шостої, вона морозить дощем, який щодоби падає-непадає, від чого в будинки проникає сирість – далі – глибше – крізь стіни, наче ракові клітини, поглинає тепле повітря, розтікається по кімнатах, охоплюючи меблі, килими, ліжка, які стають вогкі та холодні...» [1; 7]. Такий напрям сонливо-осіннього настрою окутує персонажів, поступово передаючи естафету сніжно-зимовому настроєві: «Надворі сніг, перший сніг! Навколо біло-біло! Отже, безкінечні темряви, які чергуватимуться з коротенькими днями» [1; 60].

Алюзія чотирьох пір року, створюючи своєрідну екранізацію, проявлена на різних контекстуальних рівнях: пейзаж постає з описів осені та зими; весна виявляється в імені «Марта», яке, як відомо, символізує собою прихід весни (Марта в романі, як і весна, – лагідна, ніжна, і лише в окремих випадках проявляє свій жіночий характер); літо нюансується у розпечених та «розжарених» стосунках персонажів роману.

Безперечно, невід'ємною складовою способу життя кожної людини, важливим засобом формування та розвитку її як особистості є професійна діяль-

ність. Успішне виконання професійних обов'язків викликає позитивні емоції в особистості, тоді як професійна неспроможність веде до появи згорання професійної активності. Так, «подарунок» Веніаміна Назаровича – посада головного редактора столичної газети – не приніс Маркові бажаного задоволення свободою. Наразі, отримавши першу, неоподатковану зарплатню в 500 американських доларів, Марк вирішує досконало змінити стиль життя – купити одяг та продукти харчування: «гроші повертають тебе до речей, про які за відсутності грошей навіть і не думав... У пам'яті перебираєш все необхідне, чим хочеш володіти: книги, чоловічі парфуми, нові труси й шкарпетки, нову книгу, багато книг, чисельні імена авторів, яких навіть марно перераховувати, бо їх цілі когорти, бо це те саме, що намагатися порахувати всі числа; нова зубна щітка й паста, презервативи, пиво, кілька пляшок вина, причандалля для гоління, нові сорочки й штани, чорт забирай, знову книги, продукти харчування... Продукти харчування!» [1; 80].

Потрапивши вперше до супермаркету, Марк сказано купує майже все, що бачить на своєму шляху. Такий епізод присутній і в автобіографії автора – Анатолія Дністрового, про який він згадує в одному з інтерв'ю: «під час аспірантури я змушений був піти працювати у журналістику. До речі, я тоді взагалі перший раз пішов у супермаркет, бо раніше продукти лише з дому привозив і через безгрошів'я в магазин не ходив» [2; 3].

Звісно, хлопець отримав одне із двох (свобода та робота) заповітних бажань – роботу – та однак його прагнення свободи поступово нівелюється, коли він дізнається, що втратив для себе Марту назавжди:

«Надто пізно, – каже вона незвичним тихим голосом, в якому відчуваєш і співчуття, і досаду, і смуток, і ледве помітні нотки тривоги.

Не розумієш, що вона має на увазі:

– ?

– Вона виходить заміж за Веніаміна Назаровича» [1; 99].

Отримавши посаду, маючи можливість витратити вагому суму заробітної плати на власні потреби, водночас Марк залишився один – самотній, але вільний для думок – це те, чого він так прагнув отримати на початку свого дорослого життя. Але, на жаль, це не те, що він хотів отримати зараз, адже бажання повернути Марту висувається на перший план занадто пізно: вона виходить заміж за Веніаміна Назаровича. Валерія, прагнувши розправити над «коханим» Веніаміном Назаровичем, опиняється у божевільні – замкнене коло створено новими пристрастями, устремліннями, турботами, що виникають у результаті соціальних процесів. Водночас людська енергія у своїх специфічних

формах прояву стає активною силою, що формує ці процеси.

Отже, єдине, що залишається визначити, хто ж таки є насправді Той «невідомий за вікном»? Прямої відповіді автор у творі не подає, а тому цей етап залишається відкритим. Хоча ми можемо лише припустити, що «невідомий за вікном» – це є та невідомість та невизначеність, яка спіткала головного персонажа Марка і турбує його упродовж життя.

Власне, персонажі «Невідомого за вікном», як і головні герої ще одного роману Анатолія Дністрового «Патетичний блуд», отримали не те, до чого так прагнули від самого початку свого «романного» шляху існування. Ці два твори розмежовує час – дата написання «Невідомого за вікном» 1999 рік, а «Патетичного блуду» – 2005. Між цим проміжком у шість років майже нічого не змінилося, окрім того, що головний герой твору 2005 року здобув вищу освіту. Цей роман завершується обірвано, що дає нам можливість домислювати твір. Натомість у «Невідомому за вікном» персонаж достатньо зрілий, «підріс» у віковому аспекті, здобув фах і працює журналістом. Але є й позиції, які об'єднують, на перший погляд, зовсім різних Марка («Невідомий за вікном») та Віталю («Патетичний блуд») – це пошук себе, власного життя, ствердження себе у свободі в стосунках з жінками та безладі у побутовому житті. Ці позиції, які з самого початку їхніх життів обертаються замкнутим колом, на жаль, так і не були вирішені та знайдені.

З вищесказаного отримуємо висновок про те, що в людській натурі присутня динаміка, і психічні зміни можна пояснити не тільки розвитком нових «звичок», що виникають у процесі адаптації до умов, які змінилися. Людина осмислює умови свого життя, свої почуття, які, на жаль, змінюються в залежності від соціального оточення, трудового колективу, економічних умов тощо. Пристосування (адаптація) до умов існування і спричиняє певну трансформацію особистості. Тип життя, що зумовлений економічною системою, перетворюється в основоположний фактор, що визначає характер людини, оскільки її «потреба самозбереження змушує прийняти ті умови, в яких вона змушена жити» [3].

Фінал роману – це ще й поставлене автором питання, яке залишається відкритим: чи людина створює історію, чи історія – людину, чи змінює нас в цьому поступі соціум, чи ми його змінюємо. Наша думка підтверджується висловлюванням Е.Фромма про те, що «людська натура – пристрасті людини та її переживання – це продукт культури, по суті, сама людина – найважливіше досягнення тих людських зусиль, запис яких ми називаємо історією» [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Дністровий А. Невідомий за вікном / Анатолій Дністровий. – К. : Факт, 2001. – 104 с.
2. Дністровий А. Наш тернопільський бандитизм був національно свідомим : [Електронний ресурс] / Р. Семків // Друг читача – 2009. – С. 3. – Режим доступу до журн.: <http://vsiknygy.net.ua/interview/923/>
3. Фромм Э. Бегство от свободы : [Електронний ресурс] / Э.Фромм / Режим доступу: <http://lib.ru/PSIHO/FROMM/fromm02.txt>

Стаття надійшла до редакції 11.04.2011